

СЛІД У МОРІ

(До 80-ти річчя з дня народження професора С. І. Шуменко)

Половка С. Г. – Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Вступ. Ось скільки, історія науки, крім логіки наукової думки перевіряється ще і психологічною мотивацією мистецтва вчених, то «драма», що пронизує науку, повинна проглядатися через життєві колізії їх авторів. Останнім часом, з'явилась своєрідна дисципліна - біографістика. До кола її задач входить розробка наукових біографій вчених. Справа в тому, що для самої науки важливо, що зроблено, то для історії науки має велике значення ще, як це було зроблено. Тобто, необхідно знати всі обставини, які спонукали до нового витка розвитку науки.

Постановка проблеми. Вчені з світовим ім'ям (В. І. Вернадський, М. І. Вавилов, Р. Опенгеймер та ін.) неодноразово наголошували, що не можна задовольнятися відомостями про те, що змінюється нині, і не знати того, що є фундаментом сучасного стану тієї чи іншої галузі науки. Вивчати минуле, пов'язувати його з сучасним потрібно ще й для того, щоб чіткіше уявляти шляхи розвитку науки на близьке майбутнє.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукова та науково-педагогічна та організаційна діяльність знаного фахівця у галузі геології в Україні професора Станіслава Івановича Шуменко неодноразово узагальнено висвітлювалась у наукових виданнях [2 - 3 та ін.].

Постановка завдання. Сучасні ЗМІ акцентують увагу на досягненнях політичних діячів, спортсменів, працівників культури і т. п., а про вчених чомусь «забувають», але соціально-економічний розвиток нашої держави, в першу чергу залежить від її наукового потенціалу, який твориться важкою працею дослідників. Цілком справедливими є слова М. Горького, який писав: «Науку і техніку треба зображати не як склад готових відкриттів і винаходів, а як арену боротьби, де конкретна жива людина переборює опір матеріалу і традиції».

Тому, ми в науковій праці ставимо завдання - на історичному зрізі біобібліографічних віх С. І. Шуменко прослідкувати наукові напрацювання вченого в галузі морської геології, які і нині вирізняються актуальністю. Ми сконцентруємо увагу читача на ключових публікаціях у цій галузі науки. Зробимо спробу простежити нинішнє вирішення та новий виток розвитку проблем над якими працював дослідник.

Викладення основного матеріалу. Станіслав Іванович Шумейко - видатний український літолог і палеонтолог, знаний фахівець із морської геології, доктор геолого-мінералогічних наук, заслужений професор Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, академік Академії вищої школи України, учень М. В. Логвиненко.

С. І. Шуменко стояв біля витоків морських геологічних досліджень в УРСР (Україні).

Для того, щоб зрозуміти й усвідомити пройдений ним науково-дослідницький шлях, зупинимося на віхах його життя та наукових напрацюваннях у галузі геології океанів і морів, які істотно вплинули на становлення вченого та викладача одного із провідних вузів України.

Станіслав Іванович народився 6 грудня 1931 р. у с. Береки Харківської області в родині сільських вчителів. Після закінчення з відзнакою у 1956 р. геологічного факультету Харківського державного університету ім. О. М. Горького працював інженером-геологом у проектному інституті Гідроенергопроект.

Потяг до науки С. І. Шуменко привів у 1960 р. до аспірантури на кафедрі петрографії Харківського державного університету, де під науковим керівництвом проф. М. В. Логвиненко підготував, а в 1963 р. з успіхом захистив кандидатську дисертацію з літології крейдових відкладів басейну р. Сіверський Донець. Згодом у Львівському державному університеті ім. І. Франка

Станіслав Іванович захищає докторську дисертацію на тему: «Литология и породообразующие организмы (кокколитофориды) позднемиловых отложений Восточной Украины и области Курской магнитной аномалии» (1971 р.). В період з 1991 по 2003 р. він завідує кафедрою геології Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна.

С. І. Шуменко розвиває на новому рівні ідею вченого Новоросійського (нині Одеського) університету М. Д. Сидоренко, який вперше в Російській Імперії застосував поляризаційний мікроскоп для петрографічного опису мулів і наносів з Куяльницького та Хаджибейського лиманів. Станіслав Іванович іде далі і першим у Радянському Союзі та одним з перших у світі на початку 60-х років ХХ століття застосував електронну мікроскопію для вивчення решток одноклітинних водоростей-кокколитофорид, а дещо згодом й для вивчення осадових гірських порід (крейди, мергелів, глин, силіцитів), розвиваючи новий напрям у літології – нанопетрографію.

На зорі становлення морських геологічних досліджень в УРСР дана галузь науки відчувала нестачу фахівців вищої кваліфікації. Експедиції в море, комплектувалися із спеціалістів із різних відділів науково-дослідних установ АН УРСР та кафедр вузів Міністерства УРСР. Тому досвід Станіслава Івановича, як літолога та палеонтолога був конче потрібен. Багато дослідників після виконання програми рейсу поверталися до виконання основних своїх наукових завдань. С. І. Шуменко є виключенням із правила, він вміло поєднував морську та суходпутну тематики геологічних досліджень.

Станіслав Іванович неодноразово брав участь в океанографічних експедиціях в Чорне та

Середземне моря, у Тропічну Атлантику, де активно співробітничав з науковцями Інституту геологічних наук АН УРСР (НАН України), Інституту океанології ім. П. П. Ширшова РАН, Інституту океанології Болгарської академії наук та іншими колегами з далекого зарубіжжя [3]. Зазначимо, що Станіслав Іванович Шумейко «приклав руку» до напрацювань у галузі геології океанів і морів, які і нині дають свої «плоди». Коротенько зупинимося на них.

Особливою подією для радянських морських геологів і взагалі для науки про дно акваторії Світового океану стало глибоководне буріння у різних частинах дна Світового океану, в тому числі й акваторії Чорного моря (травень - червень 1975 р.) з американського бурового судна «Гломар Челленджер». В цей час Радянський Союз стає учасником Міжнародної програми «Джоїдес» по глибоководному бурінню в Світовому океані. Таке буріння здійснювалося у трьох точках, з яких одна розташована у східній частині Чорного моря, а дві - на траверзі протоки Босфор. Пробурені свердловини (№№ 379; 380; 381) викрили товщу осадків від міоцену до голоцену, найглибша із них сягнула 1073 м від поверхні дна. В роботі з підготовки буріння та обробки отриманого фактичного матеріалу разом із російськими колегами з Інституту океанології АН СРСР та його відділень приймали активну участь українські морські геологи С. І. Шуменко та О. Ю. Митропольський [2 - 3]. Станіслав Іванович займався стратифікацією за нанопланктоном свердловин у Атлантичному океані і Чорному морі [1]. Свої наукові напрацювання по даній тематиці він довів до наукової громади через публікацію спільної статті: «О наннопланктоне из керна глубоководного бурения «Гломар Челленджер»» в Черном море (Доповіді АН СРСР, 1980 - авт. Шуменко С. И., Ушакова М. Г.).

Слід наголосити, що нині планується виконання бурових робіт по всьому Світовому океану в межах інтегрованої програми океанічного буріння з борту більш сучасних бурових суден, таких як, японського «Chiyu» (довжина бурової колони може досягти 10000 м, а починати буріння судно може, за свідченням фахівців, на глибинах 2500 м (а згодом - до 4000 м) та південнокорейського «Samsung» (запланована максимальна глибина буріння сягає 11 - 12 тис. м при максимальній глибині моря - 11 тис. м.) та ін. Континентальна земна кора має потужність від 35 до 70 км, але, як відомо вченим, океанічна кора набагато «тонша» - від 5 до 10 км, тому є всі підстави вважати, що бурові судна нового покоління зможуть реалізувати одвічну мрію геологів - пробурити земну кору наскрізь і досягти поверхні Мохо та відібрати зразки речовини з верхнього шару мантії. І тоді, на нашу думку, геологи зможуть розв'язати одне з проблемних питань – яка земна кора первинна, чи материкова чи океанічна.

Зазначимо, що активна участь у цих роботах є одним із шансів українських морських геологів зберегти і примножити свої наукові напрацювання в сучасних умовах, що склалися у галузі геології океанів і морів в Україні. На нашу думку, закладений фундамент Станіславом Івановичем потрібно укріплювати. Набутий досвід бурових робіт в акваторії Світового океану

конче буде потрібний прийдешнім поколінням, які більш помірковано будуть використовувати ресурси Світового океану.

З іншого боку, додатково до програми океанічного буріння нині створена спеціальна Міжнародна програма наукового буріння в Арктиці (Nansen Arctic Drilling Program), яка об'єднала вчених з Норвегії, Данії, Росії, Великої Британії, Голландії, Німеччини, Канади, США та Японії. Планується, що у межах цієї програми будуть досліджуватися дві основні проблеми - еволюція літосфери Арктичного басейну та еволюція палеосередовища у кайнозої, тобто в період, що охоплює останні десятки мільйонів років геологічної історії. З цією метою найближчим часом будуть обрані пріоритетні райони буріння в Арктиці, а також розглянуті та оцінені щодо їх потенціальних можливостей різні технології та засоби буріння. З огляду на те, що в Україні є певні напрацювання щодо дослідження фізико-механічних та водно-фізичних властивостей дна Баренцева моря, геохімічних та речовинно-генетичних параметрів донних відкладів Чукотського, Карського та Білого морів, є всі підстави для інтеграції і в цей проект. І тут лишив свій слід Станіслав Іванович.

Роблячи історичний зріз наукових робіт С. І. Шуменко, зазначимо, що для нього були притаманні глибоке та всебічне обґрунтування висунутих теоретичних положень, вимогливість до себе при вирішенні наукових проблем. Слід згадати колективну статтю: «Нанофоссилии в океанических фосфоритах», яка побачила світ у періодичному виданні «Литология и полезные ископаемые» (№ 5, 1978 р.). Іншою не менш вагомою публікацією є «Сульфиды железа в современных донных осадках Калифорнийского залива» (Логвиненко М. В., Шумейко С. І., 1980), яку він надрукував спільно з своїм вчителем у тому ж періодичному виданні. Колективну монографічну роботу «Геолого-геофизические исследования Средиземного и Черного моря», де перу Станіслава Івановича належить глава «Коренные породы со дна Черного моря» та ін.

Слід згадати, іншу монографію «Тропическая Атлантика. Регион Гвинеи» (1988). Вона присвячена основним результатам комплексного дослідження Тропічної зони Атлантичного океану, яка прилягає до узбережжя Гвінейської республіки. Ця монографічна робота складається з чотирьох частин, в яких розглянуті атмосферні процеси та взаємодія океану і атмосфери, питання гідрології і гідрохімії прибережних вод Гвінеї, результати вивчення екосистеми Гвінейського шельфу, загальна геолого-геофізична характеристика басейну седиментації. Зокрема, в написанні останньої глави: «Минералого-геохимическая характеристика донных осадков континентальной окраины Гвинеи», перу вченого належить висвітлення питань пов'язаних із геохімією основних осадкоутворюючих компонентів і фосфоричністю континентальної окраїни південно-західної частини Африки.

Багаторічний досвід наукової роботи С. І. Шуменко знайшов відображення у понад 240 наукових працях, він автор та співавтор 9 монографій. Значною подією у науковій біографії Станіслава Івановича був вихід у світ у 1987 р. першого тому «Довідникового керівництва з

мікрофауни СРСР (Вапняковий нанопланктон)», який був повністю підготовлений С. І. Шуменко. Символічно, що ця фундаментальна наукова праця започаткувала цілу серію довідників, які широко відомі серед спеціалістів-мікропалеонтологів. І нині, цей довідник є настільною книгою кожного стратиграфа та палеонтолога. До останніх днів свого життя Станіслав Іванович Шумейко вів активну наукову діяльність, брав участь у численних наукових конференціях, нарадах та школах і т. п. Слід згадати, його доповідь на тему: «Геохимические особенности средиземноморской пирокластики», яку С. І. Шуменко здійснив під час проведення Всесоюзної школи з морської геології (Москва, 1982) та ін.

Він був членом Міжнародної асоціації дослідників нанофосилій (INA) з моменту її утворення, членом Українських літологічного і стратиграфічного міжвідомчих комітетів, головою Харківського відділення Українського палеонтологічного товариства.

Довгі роки вчений плідно співпрацював з науковцями Інституту геологічних наук АН УРСР (НАН України). Станіслав Іванович був членом спецради інституту по захисту кандидатських та докторських дисертацій по спеціальності «літологія» та «геологія океанів і морів», опонував дисертаційні роботи за фахом 04.00.09 - палеонтологія і стратиграфія кандидатського («Вапняковий нанопланктон верхньої крейди Південної України» (Шумник А. В., 2002) та ін.) і докторського («Кайнозойський етап розвитку діатомової флори України (біостратиграфія, еволюція, палеоекологія)» (Ольштинська О. П., 1999) та ін.) рівнів, активно дискутував і його принципове та високопрофесійне ставлення до робіт, що захищалися, завжди сприяло підвищенню рівня підготовки спеціалістів вищої кваліфікації.

Значну увагу С. І. Шуменко приділяв своєму другому покликанню – навчально-педагогічній діяльності. Станіслав Іванович був справжнім університетським професором, читав на геологічних кафедрах такі складні курси, як «Літологія», «Кристалографія», «Геологія Світового океану». Його лекції були прикладом сумлінного ставлення до справи та лекторської майстерності, особливий інтерес з боку студентів викликали лекції з морської геології, які супроводжувалися яскравими фільмами та слайдами професора з його жвавими і точними коментарями. В Станіслава Івановича було багато учнів, восьмеро з них підготували під його керівництвом кандидатські дисертації. Нині виховані безпосередньо С. І. Шуменком фахівці - літологи високого рівня працюють не тільки в Україні, але й у багатьох країнах СНД, В'єтнамі, Польщі.

Геологічна спільнота України високо оцінила внесок професора Шуменко С. І. в скарбницю геологічних знань. Його обрано академіком Академії вищої школи України, заслуженим професором Харківського університету.

Висновки. Історичний зріз наукових напрацювань і життєвих віх вченого дає підставу зробити узагальнюючий висновок: наукові напрацювання С. І. Шуменко «про дно акваторії Світового океану» актуальні і нині та розвиваються його послідовниками. Станіслав Іванович

займає гідне місце в когорті морських геологів УРСР (України), які прославили нашу державу серед наукової спільноти світу.

Література

1. Гожик П.Ф. До 30-річчя Українського палеонтологічного товариства / Палеонтологічні дослідження в Україні: історія сучасний стан та перспективи: Зб. наук. праць ІГН НАН України. – К.: Нора-прінт, 2007. – С. 24.
2. Половка С. Г. Сто морських геологів України / Половка С. Г. - Київ - Умань: «Візаві», 2007. - 261 с. – (Шуменко Станіслав Іванович (1931 – 2004 рр.) - С. 170 - 171).
3. Станіслав Іванович Шуменко // Геол. журн. – 2004. - № 3. – С. 108 – 109.

СЛІД У МОРІ (До 80-ти річчя з дня народження професора С. І. Шуменко)

Половка С. Г. – Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Резюме

В статті висвітлено основні віхи життя та науково-педагогічна діяльність доктора геолого-мінералогічних наук, професора С.І. Шуменко. Акцентується увага читача на наукових напрацюваннях у галузі геології океанів і морів.

СЛЕД В МОРЕ (К 80-ти летию со дня рождения профессора С. И. Шуменко)

Половка С. Г. – Уманский государственный педагогический университет
имени Павла Тычины

Резюме

В статье освещены основные вехи жизни и научно-педагогическая деятельность доктора геолого-минералогических наук, профессора С. И. Шуменко. Акцентируется внимание читателя на научных работах в области геологии океанов и морей.

NEXT IN THE SEA (the 80-th anniversary of birthday of Professor S. I. Shumenko)

Polovka S. G. - Uman State Pedagogical University Name Paul Tychyny

Summary

The article highlights the major milestones of life and scientific-pedagogical activity of Doctor of Geological and Mineralogical Sciences, Professor S. I. Shumenko. Emphasizes the reader's attention to scientific developments in the field of geology of the Oceans and Seas.